

**LA SEXUALITAT I LES PERSONES GRANS .
APROXIMACIÓ INICIAL A UNA REALITAT
INVISIBLE I DESCONEGUDA**

La sexualitat i les persones grans. Aproximació inicial a una realitat invisible i desconeguda

Martí X. March Cerdà
i Grup de Gerontologia Educativa*

Resum

En aquest article, i en el marc de les noves tendències demogràfiques, de l'existència d'una societat cada vegada més envellida i del que es denomina envelliment actiu, es fa una aproximació inicial a la realitat de la sexualitat en el col·lectiu de les persones grans. Una anàlisi que, partint del que és la concepció de la sexualitat i de l'afectivitat, constata una realitat invisible, desconeguda i plena de prejudicis. En aquesta perspectiva s'analitzen la concepció i la realitat de la sexualitat en un grup de 160 persones grans, residents majoritàriament a Mallorca, entrevistades sobre el que es denomina envelliment actiu, entrevista dins la qual es varen incloure preguntes sobre la sexualitat. Partint de les anàlisis de les entrevistes es plantegen una sèrie de conclusions sobre la realitat de la sexualitat en el grup de persones objecte d'aquest treball.

Resumen

En este artículo, y en el marco de las nuevas tendencias demográficas, de la existencia de una sociedad cada vez más envejecida y de lo que se denomina envejecimiento activo, se hace una aproximación inicial a la realidad de la sexualidad en el colectivo de las personas mayores. Un análisis que, partiendo de lo que es la concepción de la sexualidad y de la afectividad, constata una realidad invisible, desconocida y llena de prejuicios. En esta perspectiva se analiza la concepción y la realidad de la sexualidad en un grupo de 160 personas mayores, residentes mayoritariamente en Mallorca, entrevistadas sobre lo que se denomina envejecimiento activo, entrevistas en las cuales se incluyeron preguntas sobre la sexualidad. Partiendo de los análisis de las entrevistas se plantean una serie de conclusiones sobre la realidad de la sexualidad en el grupo de personas objeto de este trabajo.

---

1. L'envelliment actiu: una nova forma de viure de les persones grans

No hi ha cap dubte que les tendències demogràfiques, en el context europeu, i també espanyol, dibuixen una línia clara cap a l'envelliment de la població; una tendència que tindrà i ja està tenint conseqüències importants i significatives per a l'economia, per a les polítiques socials i per al manteniment de l'Estat del benestar. Aquest procés d'envelliment de la societat i de la població contribuirà, de forma important, a la modificació de les relacions entre generacions, amb tot el que aquest fet implicarà a tots els nivells, modificarà els nous rols socials d'aquest col·lectiu, la seva vida, les seves relacions, els seus valors, les seves emocions. Es tracta d'una qüestió fonamental des de la perspectiva econòmica, social, política, cultural i personal. La modificació del rol social de les persones grans i de les relacions intergeneracionals suposarà, tal com es dugui a terme, un canvi en el conjunt de la societat, en les relacions socials, en la cultura de l'envelliment, en la concepció de les pensions, en la forma de

tractar la situació de les persones grans, en el desenvolupament de les polítiques socials, en la forma de concebre els processos de jubilació, en el valor de la solidaritat, en el paper del voluntariat, en l'increment del valor social de la vida autònoma, en noves formes de viure la jubilació, en nous rols i noves funcions de les persones grans, en noves relacions familiars entre padrins, pares i fills, en noves percepcions socials dels més grans...

Som davant, doncs, de la construcció d'uns nous papers i d'unes noves funcions. Es tracta d'analitzar, en el context europeu, en el context espanyol, en el context de les Illes Balears, la realitat i les conseqüències de l'existència d'un grup social —el de les persones grans— que ha de redefinir el seu paper en la societat del segle XXI, en la societat del coneixement. Un grup social cada vegada més nombrós, més divers, més plural, més heterogeni, amb noves demandes i amb noves necessitats socials. Per tant, en el marc dels canvis socials i en el procés del que s'ha denominat l'envelliment actiu, cal assenyalar que som, ara i aquí, al segle XXI, davant un canvi de rol de les persones grans que va més enllà del que s'havia conegut fins aquí.

Efectivament estam passant d'una situació de pocs anys de vida després de la jubilació a un increment de l'esperança de vida, d'un col·lectiu caracteritzat per la passivitat a un grup de persones grans cada vegada més actiu, d'un col·lectiu poc visible a un col·lectiu cada vegada amb més elements de visibilitat, d'un col·lectiu poc consumidor a un col·lectiu que gaudeix —amb diferències i dificultats—, que forma part de la societat de consum, d'un col·lectiu amb poques aportacions econòmiques a un grup cada vegada més important en el desenvolupament de l'economia i el PIB, d'un col·lectiu poc solidari a un grup cada vegada més solidari i amb més aportació social. Aquest és un col·lectiu que passa de tenir una percepció de no aportar a la societat a ser un col·lectiu que, malgrat la jubilació, segueix aportant diversos actius que contribueixen no només a la prosperitat econòmica sinó també a la cohesió social i familiar.

Efectivament el paradigma de l'envelliment actiu i de la participació de les persones grans en el desenvolupament social és cada vegada més important des de totes les perspectives, i a través d'una sèrie d'actuacions de les quals hem vist una sèrie d'exemples. Es tracta de nous temps, de noves situacions que cal afrontar amb actituds i comportaments diferents (Fernández-Ballesteros, 2009). El que resulta evident és que la construcció d'aquesta nova ciutadania necessita les aportacions i les contribucions de les persones grans.

Efectivament ens trobam davant una nova mirada, unes noves mirades sobre les persones grans en relació amb diverses qüestions com la salut, la sexualitat, la longevitat, la felicitat, el compromís, els drets de ciutadania, la globalització, les relacions intergeneracionals, la bellesa, les noves tecnologies, la vida quotidiana, el voluntariat, el mercat de treball, les relacions familiars, l'economia, l'habitatge, la ciutat, el territori, el turisme, etc. Però hi ha noves mirades perquè la realitat està canviant, perquè la realitat ha canviat, perquè

la realitat és dinàmica; i tot això ara més que mai. L'IMSERSO, en una obra interessant de diversos autors, *Nuevas miradas sobre el envejecimiento* (2009), ens planteja no només les conseqüències actuals de l'envelliment sinó també la necessitat de desmuntar mites, estereotips i totes les falses percepcions que avui en dia hi ha en relació amb la vellesa i el procés d'envelliment. Per tant, les noves mirades cap a l'envelliment no són una qüestió de voluntarisme, ni una qüestió de desitjos de veure les coses d'aquesta manera. Les noves mirades sobre l'envelliment són fonamentalment l'impacte de tot el que ha passat i està passant actualment en relació amb les persones grans. La realitat de la gent gran és cada vegada més una altra, és cada vegada més distinta, és cada vegada més diversa.

En aquest context de noves mirades i de noves percepcions, és important fer referència a Gonzalo Berzosa, entre altres autors; així, Gonzalo Berzosa (2009, p. 258) respecte de la nova concepció sobre les persones grans diu el següent:

«El desempeño de nuevos roles de la vejez no es fácil porque si bien todo cambio genera resistencias en el modelo social de persona mayor se destacan tres resistencias que frenan y desvirtúan la conquista de algunos colectivos. En primer lugar está la resistencia personal a algo desconocido. Al no disponer de imágenes sociales que reproduzcan nuevos modelos de ser mayor la aventura individual se frena por la amenaza de lo desconocido. En segundo lugar hay una resistencia, que surge del entorno en el que viven las personas mayores, que se circunscribe muchas veces a su familia y al vecindario. El contexto determina el modelo que deben seguir porque demandan viejas tradiciones y repetición de modelos anteriores. Esta segunda resistencia afecta directamente a muchas mujeres mayores que han realizado su proyecto vital en el ámbito familiar y han cumplido un secular papel social de "cuidadoras" de padres, suegros, maridos e hijos. Han llegado a edades avanzadas con pocos recursos económicos y carentes de redes sociales [...]. Esta resistencia es fruto de la dispersión familiar que nuestra sociedad industrial conlleva y de los diversos modelos de familias que se han establecido en el siglo XXI. La tercera resistencia al cambio se plasma a través de los medios de comunicación que muchas veces repiten imágenes del pasado y refuerzan con su lenguaje visual los modelos que hay que superar.»

Per tant, com en qualsevol canvi personal, social, polític, econòmic, cultural, etc., cal assenyalar que hi ha resistències importants i significatives a tots els nivells. En el cas de les persones grans, ja hem vist que Gonzalo Berzosa les planteja de forma clara, i dificulten que els nous rols de les persones grans es puguin desenvolupar i, a més, que la societat els pugui percebre de forma positiva.

Per tant, els canvis amb relació a les persones grans tenen moltes dimensions i perspectives, tant de caràcter objectiu com de caràcter subjectiu; però tot plegat ens dóna una visió global sobre aquesta nova realitat, sobre aquestes noves mirades, sobre

aquestes noves percepcions de les persones grans. Ens trobam, doncs, davant un nou paradigma de l'envelliment que els propers anys tindrà importants efectes a tots els nivells de la societat. Si el segle XX fou l'escenari del canvi de la situació de la dona a la societat, el segle XXI, sobretot als països desenvolupats, suposarà un canvi significatiu amb relació a les persones grans.

Es tracta, doncs, d'una qüestió que cal seguir analitzant. La globalització ja és aquí i té unes importants conseqüències sobre, també, l'envelliment. Un tema sobre el qual cal seguir reflexionant en profunditat és què significa tot això per a aquest sector de població. Així doncs, ens trobam davant un canvi, als països desenvolupats, important en les funcions de les persones grans, com a conseqüència de l'envelliment demogràfic de la societat, de la caiguda de la fecunditat, dels canvis econòmics i socials, de les noves realitats familiars, etc. Es tracta de noves funcions que s'estan institucionalitzant de forma progressiva i que necessiten una resposta social des de la reflexió, des del debat, des de la participació de tots els sectors socials. Estam entrant en una nova etapa de les relacions entre les persones grans i la societat, entre les persones grans i les noves generacions, entre les persones grans i l'Estat, entre les persones grans i les famílies. És la constatació que som, també en aquest aspecte, davant un canvi profund que cal seguir estudiant, i cal seguir donant-hi les respostes adequades.

I un dels canvis que caldria conèixer amb més profunditat, és, sense cap dubte, el que fa referència a les qüestions de l'afectivitat, de les emocions, de la sexualitat, de les amistats, de les noves relacions de parella, de les relacions íntimes. Un tema molt poc estudiant, amb molta invisibilitat i amb necessitat de valorar-lo com una dimensió necessària i bàsica en el desenvolupament humà.

2. La sexualitat en les persones grans: una realitat invisible

Un dels canvis més significatius de la segona meitat del segle XX als països més desenvolupats fou, entre altres, la revolució de la dona, amb relació al seu rol social, a l'inici de les polítiques d'igualtat amb relació a la legalitat, a l'accés a l'educació, al mercat de treball, al poder, a les empreses, etc. Ha estat un dels canvis més importants i ha afectat, entre altres aspectes, l'estructura i les relacions familiars, el model educatiu, que ha passat de la separació de sexes a l'escola a l'educació mixta fins a arribar a la coeducació; però ha afectat també la sexualitat, la seva concepció, la forma de viure-la, la forma de fer-la més visible. Ha estat, en qualsevol cas, i malgrat tot, una autèntica revolució sexual en què s'ha parlat de l'alliberament de la dona, a la recerca d'un paper més actiu en la vida, la família, la feina i la sexualitat. Un alliberament sexual que, també, s'ha manifestat en la dona en el coneixement del seu propi cos, en la recerca del seu propi plaer en el marc d'una nova sexualitat més lliure i més visible.

Si a aquesta revolució sexual hi afegim l'increment de l'esperança de vida de les persones, sobretot de les dones, i l'existència del que s'ha denominat la revolució grisa, amb una major visibilitat d'aquest sector de població, ens trobam davant el que es denomina l'envelliment actiu d'una població que ha passat de l'anonimat a un creixent poder i visibilitat a tots els nivells. I aquesta idea de l'envelliment actiu, juntament amb el canvi de mentalitat de les generacions que arriben a la vellesa i l'existència de nous productes farmacèutics que afecten, fonamentalment, la sexualitat masculina, posa les bases d'un canvi en la forma de viure l'afectivitat i la sexualitat de les persones grans.

De totes maneres, quan ens referim a l'afectivitat i a la sexualitat de les persones grans, a més de constatar que no hi ha estudis sobre aquesta qüestió, hem de fer referència a les dificultats per poder conèixer aquesta realitat de forma objectiva i significativa. A més, en el marc dels estudis sobre el cicle vital, les recerques sobre l'envelliment han començat a fer-se a final del segle XX de forma sistemàtica i profunda.

Però si els estudis sobre la sociologia, la demografia, l'economia o la psicologia de l'envelliment són recents, els que fan referència a la qüestió de les emocions, de l'afectivitat o de la sexualitat resulten insuficients per poder conèixer aquest aspecte bàsic i fonamental d'aquesta etapa de la vida. En qualsevol cas, sí que cal posar de manifest l'existència creixent d'estudis sobre un dels grans problemes del nostre temps: la soledat i les persones grans.

Charles i Carstensen (2007) i Schaie i Lawton (eds.) (1997), entre altres autors i des de moments diferents, han fet unes anàlisis molt interessants sobre les relacions entre les emocions i l'envelliment, a partir de les diverses investigacions sobre aquesta qüestió. En aquestes anàlisis han posat de manifest tots els temes que des de la perspectiva emocional tenen una influència en la seva regulació, com el context social de les emocions o els canvis associats a l'envelliment en la psicofisiologia de l'emoció, la comprensió de les emocions, la intensitat emocional, el benestar subjectiu o la percepció de control.

Cal tenir en compte que l'estudi de les emocions ens proporciona tot un seguit d'informacions sobre determinants aspectes que ens donaran elements per dur a terme programes d'intervenció sobre aquests aspectes. Ens referim, entre d'altres, als següents:

1. Emocions com a predictores i mediadores de salut en la vellesa.
2. Emocions com a components de l'envelliment saludable i de l'experiència de benestar en la vellesa: diferències associades a l'edat.
3. Benestar emocional.
4. Experiència emocional: components neurofisiològic, subjectiu i expressiu.
5. Interacció entre emoció i cognició.

De tot això es desprenen tot un seguit de conclusions que cal tenir en compte a l'hora d'abordar intervencions que tinguin com a objectiu l'increment del benestar emocional de les persones grans. Així, en aquesta perspectiva, són interessants algunes de les reflexions que sobre aquesta qüestió de la regulació de les emocions ens planteja María Márquez-González (2008, pp. 13-14):

«La reflexión y análisis sobre las propias emociones es una conquista relativamente reciente de nuestra sociedad, la cual parece encontrarse actualmente en los umbrales de la era de las emociones. [...] ¿cómo podemos los profesionales aprovechar este conocimiento sobre las emociones de cara a optimizar la vida emocional de las personas mayores? Tras la revisión realizada sobre las emociones en las personas mayores, se constatan varias cosas:

- Por un lado, la vejez puede ser una etapa de crecimiento emocional: la experiencia a lo largo del ciclo vital puede facilitar que las personas vayan desarrollando y perfeccionando su repertorio de habilidades para gestionar de manera eficaz sus emociones. Así, el estudio de la emoción en la vejez abre una ventana al optimismo y lleva a la reflexión sobre la necesidad de continuar potenciando en nuestra sociedad una mirada a las personas mayores desde el respeto y reconocimiento de los frutos positivos de la edad [...]. Esta nueva mirada de "aprendices de los mayores" (¿qué puedo aprender de las personas mayores?) contribuirá sin duda a reforzar su capacidad de control y autoeficacia y su papel en nuestra sociedad como agentes de enseñanza de valores y sabiduría, tal y como se recomendaba explícitamente en la Segunda Asamblea Mundial sobre Envejecimiento (ONU, 2002).

- Por otro lado, tras la revisión realizada, resulta evidente la necesidad de considerar de forma explícita el área emocional en la planificación de la atención sanitaria y social a las personas mayores. Actualmente, de entre las múltiples actividades ofertadas a las personas mayores en las distintas comunidades de nuestro país, únicamente un porcentaje mínimo está orientado al desarrollo o potenciación de la experiencia y/o las competencias emocionales.

Respecto a cómo actuar para potenciar la experiencia y el funcionamiento emocional en la vejez, parece necesario potenciar un acercamiento de las personas mayores a su vida emocional, en el sentido de facilitar un mayor conocimiento y comprensión de sus emociones, reconocer la importancia de su experiencia y regulación y su íntima relación con su salud y aprender formas adaptativas de regularlas.»

Per tant, és evident que no només es reconeix la importància de les emocions en el procés de desenvolupament de les persones i, també, de les persones grans, sinó que és possible de treballar, a través de programes d'intervenció de caràcter emocional, tant des de l'àmbit socioeducatiu com del sanitari.

En aquest context de la importància i del treball de les emocions, un element fonamental són, tal com s'ha dit, les qüestions de l'afectivitat i de la sexualitat; uns temes que es poden considerar importants i invisibles, però fonamentals des de la perspectiva de la salut emocional. Així, es tracta d'una àrea especialment maltractada, poc coneguda i menys entesa per la gent, pel conjunt de la societat i especialment per la mateixa gent gran; i fins i tot pels professionals que treballen amb aquest col·lectiu. En aquest mateix context, José Luis Garcia (2005, p. 3) ens diu el següent:

«La presión ha sido de tal naturaleza que, en ciertos ámbitos, determinadas manifestaciones afectivas hacia un niño/a, por ejemplo, han podido suscitar sospechas de abuso sexual. Como decía el profesor Aranguren, "...de la vida sexual de los ancianos solamente se hablaba cuando era motivo de escándalo. Una moral victoriana quería ignorar su existencia, por lo que cualquier manifestación era considerada como una forma de conducta impropia o como una desviación". Figuera (1990) ha indicado que la conducta sexual en la ancianidad está calificada como ilegítima, es víctima de muchas más agresiones que la del adulto y constituye una negación social.

»Este tipo de mitos y creencias erróneas han estado tan extendidas que se ha considerado que el envejecimiento conlleva una inevitable pérdida del interés sexual y de la capacidad sexual, hasta acabar agotándose. Probablemente, como han señalado Kolodny, Masters y Johnson (1983), entre otras razones explicativas de tales creencias, estaría el hecho de que la sociedad tiende a negar el envejecimiento, a valorar negativamente la vejez (también la muerte, de la que no suele hablarse) que no acaba de aceptar. Así mismo se tiende a considerar que la vejez es un proceso irreversible, asociándolo a menudo con un deterioro físico y psicológico irrecuperable. Por el contrario esa misma sociedad, con inusitada energía, promueve y refuerza un modelo juvenil de salud y lozanía.»

Efectivament es tracta d'una cita que reflecteix el que ha estat i, en part, és la concepció i la realitat de la sexualitat de les persones grans; una realitat, encara, més dura i més inviable si ens referim a la sexualitat de les dones grans, un col·lectiu cada vegada més important a causa de tenir més esperança de vida que els homes. I això no només està relacionat amb una concepció de la sexualitat sinó també amb l'existència d'un model social i una cultura del cos que reforça el cos juvenil i les imatges que des de la publicitat i els mitjans de comunicació es fonamenten en aquest i altres aspectes.

En aquesta mateixa perspectiva, Joan Ferrer (2012, p. 272) amb relació a la sexualitat de les persones grans planteja tot un seguit de reflexions que posen de manifest no només la visió reduccionista sobre la sexualitat en general i sobre la sexualitat de les persones grans en concret, sinó també les falses creences, el prejudicis, les visions esbiaixades que sobre la sexualitat de les persones grans hom té, malgrat els canvis que hi ha en aquest aspecte:

«Les falses creences sobre la sexualitat en general i en la vellesa en concret que s'han difós al llarg de la història han condicionat negativament les possibilitats que les persones grans visquin adequadament i lliurement la seva sexualitat.

»Entre aquestes podríem destacar idees com:

- La satisfacció sexual decreix després de la menopausa.
- La gent gran no tenen interessos sexuals.
- És indecent i de mal gust que la gent gran tinguin interès per la sexualitat.
- L'activitat sexual afebleix.
- La gent gran que s'interessen per la sexualitat són persones immadures (vells verds).
- La gent gran no tenen capacitat fisiològica que els permeti tenir conductes sexuals.
- Les persones grans no són atractives sexualment.»

En el marc d'aquesta percepció que es té sobre la sexualitat de les persones grans, resulta interessant tenir en compte una altra variable. Em referesc a la qüestió de les relacions entre persones grans en funció de l'edat de l'home i de la dona. Així resulta significativa la permissivitat que es té quan les relacions són entre homes grans i dones joves, permissivitat que no es té quan és la dona la que té relacions amb homes més joves. Es tracta, d'una banda, de la plasmació de la concepció que hom té de les relacions d'igualtat i de desigualtat entre homes i dones, i també de la concepció de la sexualitat. A tot això s'ha d'afegir que les investigacions sobre la sexualitat tenen més incidència pràctica i real sobre els homes. La posada en circulació, entre d'altres, de la medicina anomenada Viagra és un exemple del que diem. Tanmateix la consideració de l'home gran amb relació a la dona gran també es matisa en funció de la classe social de l'home. Per tant, a l'hora d'abordar la qüestió de la sexualitat de les persones grans, és important fer una referència molt concreta al tema de la dona, ja que té una doble discriminació, per dona i per gran. Cal partir de la idea que la sexualitat, de forma diferent i diferenciada, es pot viure en qualsevol edat.

En aquesta perspectiva de l'edat, resulten interessants les reflexions que a partir de diversos estudis es fan sobre la sexualitat de les persones grans (Garcia, 2005, pp. 9-10)

«Nieto (1995) en su estudio sobre la sexualidad de la vejez en España, ha señalado que hombres y mujeres mantienen actividades sensiblemente diferentes. Por ejemplo las mujeres siempre han valorado más las caricias y besos, el coqueteo, y han considerado menos importante el coito o la satisfacción de haberlo hecho. En esa investigación, el acuerdo con las frases "para mi el sexo está de más" y " nunca he entendido por que le dan tanta importancia al sexo", es más frecuente en las mujeres mayores, mientras que la frase "mi vida sexual ha sido muy rica y variada" suscita mayor porcentaje de acuerdo entre los varones.

»Una encuesta de Moiola (2005) realizada con mayores de Sevilla, revelaba que la mayor parte de los/as entrevistados opinaba que "la sexualidad continua toda la vida". De las personas que pensaban que llegaba a un final, las mujeres se inclinan a pensar que "finaliza al enviudar" y los hombres porque "termina con la menopausia".

»Además el hecho de que, en este momento evolutivo, haya más mujeres que hombres y que la sociedad sea mucho más estricta con la libertad sexual de ellas, disminuye enormemente la posibilidad de que una buena parte de mujeres mayores tenga oportunidad de establecer nuevas relaciones afectivo-sexuales.

»En este sentido algunos autores hablan del "síndrome del viudo" (Ham R. y col. 1992). A esto habría que añadir una peor autoestima y autoimagen en la mujer, menos habilidad para iniciar relaciones y una mayor pasividad en la sexualidad.»

En qualsevol cas, el que resulta evident és que no només cal lluitar contra els prejudicis i les percepcions negatives que estigmatitzen les persones grans i la seva sexualitat, fonamentalment les dones, sinó que cal plantejar una altra manera d'entendre la sexualitat en aquestes edats. A més, la diversitat creixent de les persones grans, la seva visibilitat progressiva, el seu poder progressiu, l'increment de la seva consideració social i la seva importància demogràfica anirà canviant la sexualitat d'aquest col·lectiu. Una sexualitat que, a més, serà la continuació dels canvis amb els comportaments sexuals de les generacions joves i de les generacions adultes. La sexualitat és i serà una altra variable més dels canvis socials, culturals, educatius que està sofrint la societat des de la segona meitat del segle XX i l'inici del segle XXI. Cal tenir en compte, a més del canvi de costums i de moral, la revolució demogràfica i la lluita de la dona per la igualtat de drets.

Així doncs, la sexualitat de les persones grans no només està en procés de canvi a les societats actuals, sinó que estam a les portes d'un model de sexualitat cada vegada més normalitzat, més visible, més real. Estam passant d'una realitat invisible i amagada a una nova realitat en què la normalitat i la diversitat ha de ser un nou signe del nostre temps.

3. Realitat de la sexualitat en les persones grans: una aproximació inicial

No hi ha cap dubte que si la sexualitat de les persones grans ha estat i és un tema invisible, el coneixement d'aquesta realitat és, en molts de casos, una incògnita. La manca d'estudis és un fet, malgrat que calgui posar de manifest que comença a haver-hi recerques interessants. Tanmateix a les Illes Balears la manca d'estudis sobre aquesta qüestió és real; per tant, ens movem amb manca de dades significatives d'aquesta realitat important i definitiva per a les persones d'aquest col·lectiu.

En aquest context, i a l'assignatura de Gerontologia Educativa, que s'ha impartit a la Facultat d'Educació, a la titulació d'Educació Social, en modalitat presencial, durant el curs 2013-14, hem dut a terme una investigació sobre la idea titulada: «Quan l'edat és un estímul». Es tractava de fer entrevistes al col·lectiu de persones grans atenent la seva diversitat.

L'objectiu del treball era conèixer la visió que tenien les persones grans de la seva concepció de la vida; en aquest sentit, les qüestions a analitzar foren les següents:

- 1) Concepció de l'envelliment
- 2) Aficions i hobbies
- 3) Activitats actuals
- 4) Viatges
- 5) Concepció de les relacions intergeneracionals
- 6) *Sexualitat*
- 7) Activitats que li agradaria realitzar
- 8) Opinió sobre la dependència
- 9) Opinió sobre la societat actual
- 10) Problemes que li preocupen
- 11) Concepció sobre la mort
- 12) Etc.

I tot això tenint en compte les variables següents:

- 1) Edat
- 2) Sexe
- 3) Lloc de naixement
- 4) Lloc de residència
- 5) Nivell d'estudis
- 6) Estat civil
- 7) Fills: quants?
- 8) Situació familiar: viu tot sol o en família
- 9) Professions realitzades
- 10) Profesió darrera
- 11) Anys de jubilat
- 12) Pensió que rep
- 13) Altres ingressos
- 14) Propietats
- 15) Situació de salut
- 16) Associacions a les quals pertany
- 17) Carnet de conduir i si l'utilitza
- 18) Altres aspectes rellevants de la seva vida.

Es tractava d'un treball de recerca emmarcat en el paradigma de l'envelliment actiu, de l'envelliment productiu, de l'envelliment satisfactori, de l'envelliment reeixit. En el marc d'aquest treball, tal com es pot veure, la qüestió de *la sexualitat* no era el tema més important, però sí que suposava una primera aproximació al coneixement inicial d'una realitat invisible. Des d'aquesta perspectiva el nombre de persones que foren objecte d'entrevista, d'edats i sexes diferents, foren 160, residents majoritàriament a Mallorca. Es tractava d'una entrevista semiestructurada, d'acord amb els aspectes abans esmentats.

Quins són els resultats que amb relació a la sexualitat podem extreure de les entrevistes realitzades? Tal com hem dit anteriorment, les dades sobre sexualitat no són les més significatives, però sí que reflecteixen una concepció, tant pel tipus de resposta com pels silencis en les respostes. En qualsevol cas resulta evident que les entrevistes són un exemple de la pluralitat de les persones grans; una pluralitat d'edat, de sexe, de consideració social, d'actitud vital, de nivell cultural, de plantejament de vida, d'ideologia, d'activitat, de situació familiar, de grau d'autonomia, etc. En tots els casos la qüestió de la sexualitat reflecteix una concepció transversal en què totes les variables influeixen. Si bé la qüestió de l'edat és quelcom bàsic, hi ha altres aspectes que incideixen sobre la conducta o l'actitud, com ara ser home o dona, vídua o vidu, la pràctica religiosa, l'educació rebuda, etc.

De totes maneres, el que resulta evident és que de les entrevistes realitzades es desprèn que el tema de la sexualitat en les persones grans no resulta, en general, còmode. És veritat que la majoria de les persones grans contesten aquesta pregunta, però també és una realitat que ens trobam davant una qüestió que la gent gran té problemes per respondre, no només perquè es tracta d'un tema íntim sinó perquè es tracta d'un tema en la naturalitat i normalitat del qual aquest col·lectiu no ha estat educat.

A més, a tot això cal afegir que els estudiants de l'assignatura que varen fer l'entrevista tenien una certa prevenció a l'hora d'abordar aquesta qüestió, pel tema en si o per l'actitud de les persones grans quan es parlava dels diversos aspectes de l'entrevista. En aquest sentit, cal posar de manifest que alguns dels estudiants no varen formular, per aquestes raons, les preguntes pertinents sobre aquesta tema de la sexualitat.

Tot i que no pretenc fer una anàlisi exhaustiva de les respostes, el meu objectiu és oferir les més significatives i que representin el que la majoria de les persones grans entrevistades varen respondre sobre aquesta qüestió de la sexualitat.

En primer lloc cal assenyalar que, d'una forma o d'una altra, una part important i significativa dels entrevistats no responen o responen de forma molt evasiva aquesta qüestió; parlem, aproximadament, del 25 per cent de les persones entrevistades. La xifra és una mica superior per a les dones, però les diferències no són significatives amb relació als homes. Es tracta, doncs, d'una forma de preservar no només la intimitat de cada un

sinó també la concepció que es té sobre la sexualitat. Algunes de les respostes literals són un reflex del que diem:

- «No me gusta hablar de estos temas»
- «Uy, uy, uy, yo ya no me acuerdo de eso»
- «Ai, nina! Jo ja no sé què és això!»
- «Ay, que pregunta! No me hables de sexo, niña (risas)»
- «És una dona molt respectuosa amb les tendències sexuals, no va voler aprofundir sobre la seva vida més privada»
- «Ahh no, no..., jo de sexualitat no et diré res! Mare meva! Trobes que m'has de demanar aquestes coses, nina!?»

Tot i que es podria donar a conèixer més respostes sobre aquesta qüestió, les que he transcrit són una prova de les que s'han obtingut sobre aquest tema, des del silenci. Cal tenir en compte que, tal com s'ha dit, un nombre important dels entrevistats no varen voler entrar-hi.

En segon lloc cal fer referència a les respostes que relacionen el sexe, o la manca de sexe, amb la situació de viudetat. Es tracta d'una resposta molt clara entre les dones, però també present en els homes. Així, algunes de les respostes ens poden il·lustrar sobre aquesta situació:

- «Bé qui pugui fer alguna cosa, jo som viudo des de fa 13 anys, així que res de res»
- «Si es pot, se segueix fent. En el seu cas, m'explica que fa anys que és viuda i que gairebé ni se'n recorda de les últimes vegades.»
- «Amb cara d'“estranyada”, que no acaba de entendre aquesta pregunta, ens respon: “Los chicos de hoy en día solo piensan en pasarlo bien y evitar relaciones serias, y muchos menos mantener una familia. Por lo tanto, una concepción muy diferente a la de mi juventud, ya que solo podía mantener relaciones con la finalidad de tener hijos y no de pasarlo bien. Además, que mi marido falleció hará casi 20 años, y para mi solo existió él. (Li cauen un parell de llàgrimes.)»
- «Pues mira como lo percibo, que llevo siete años sola. No he vuelto a tener pareja ni ningún amigo, nada. Prefiero estar sola que mal acompañada (risas). No, no es eso pero prefiero estar sola, no me apetece conocer a nadie y que invada mi vida.»
- «La sexualidad en esta persona es un tema que le queda un poco lejos, debido a que ya tiene una cierta edad, según ella. Además, cabe añadir que desde el fallecimiento de su marido no ha vuelto a tener impulsos sexuales ni deseos de restablecer su vida»

con otro hombre. Así pues, apunta que el tema de sexualidad no es el mismo ahora que en su juventud y dice que lo que hagan los jóvenes está bien hecho, siempre dentro de unos límites.»

És evident que, d'acord amb l'exemple d'aquestes respostes, podem constatar que el fet de la viudetat suposa un punt i a part en la vida d'aquestes persones, no només des de la perspectiva de la sexualitat sinó d'altres aspectes. En aquest sentit, i almenys en funció de les persones grans entrevistades, no constatem diferències entre els homes i les dones. Es tracta, en qualsevol cas, d'una dada que en la realitat es manifesta diferent de forma progressiva, ja que la tendència, sobretot entre els homes que queden viudos, és de tornar a casar-se o tenir una nova parella. Les dones, malgrat que visquin més temps, mantenen la seva condició de viuda. Tanmateix les respostes, el seu contingut, són una demostració d'una generació i d'una forma d'entendre les relacions home/dona.

En tercer lloc resulta interessant, d'acord amb les respostes que s'han obtingut, la relació que fan els entrevistats entre la sexualitat, o la pràctica sexual, i l'edat. Tot i que és evident que l'edat implica diferents formes de veure i de practicar la sexualitat, les respostes són significatives de la forma com l'edat, juntament amb altres circumstàncies personals o de salut, ens dóna un tipus de resposta que cal analitzar. Així, algunes de les respostes donades són un exemple del que he plantejat:

- «Cuando te haces mayor el cuerpo no tiene la misma marcha que cuando eras joven, pero de vez en cuando el cuerpo te lo pide. No se, yo lo veo algo normal. La gente que se escandaliza no lo entiendo, ¿no saben que ellos también algún día serán viejos y también tendrán estas necesidades?»

- «El fet de demanar-li per aquesta temàtica pareix que l'ha incomodat un poc i ens respon el següent, un poc irritat: Esto es cosa de jóvenes. Hace poco perdí a mi mujer y en estas cosas es en lo último que quiero pensar. Hay cosas más importantes en la vida a las cuales hay que atender.»

- «Això és un tema complicat, ja no n'hi ha quan s'arriba a aquesta edat. A veure, no és un tema del qual xerri cada dia, però és natural.»

- «A la meva edat bé, normal, però no sé si diré el mateix quan en tenguí 80.»

- «Aquest tema és molt tabú, sobretot quan et fas vell.»

- «Aunque la pregunta le hizo un poco de gracia, afirma no tener demasiadas relaciones actualmente, pero que ya ha tenido tiempo, en sus 72 años, de hacer todo lo que tenía que hacer.»

- «Genial, ahora tengo más tiempo y menos dolores de cabeza (risas).»
- «Te puedes imaginar..., inexistente. Tengo dolor por todos los huesos, creo que es lo último que me apetece hacer. Tengo a mi mujer al lado que me quiere y respeta, eso para mí es lo más importante.»
- «La verdad es que igual que siempre, no ha variado demasiado. Mi mujer y yo preferimos hacer millones de cosas antes que ya sabes..., hay tantas cosas bonitas que hacer. La sexualidad también es bonita pero cuando te vas haciendo mayor da más pereza (risas).»
- «Heheeh. Després d'aquesta rialla, va deixar clar que no volia parlar gaire del tema i que des de fa temps: "res de res". Tot i això em diu que segurament hi ha moltes persones grans que viuen una sexualitat plena, amb alguna dificultat, però una sexualitat molt maca.»
- «La sexualidad en la tercera edad es complicada, y eso que nosotros aún somos jóvenes, porque nuestro cuerpo no nos permite hacer y llevar a cabo algunas cosas que podíamos hacer en nuestra juventud. Pero a estas edades no hay que abandonar los deseos sexuales de nuestro cuerpo porque, aunque no lo creamos, es un aspecto muy importante para las personas.»
- «Todas estas cosas van pasando con los años, cada vez tienes menos ganas, pero es importante darse una alegría de vez en cuando. Por eso me gustan los bailes de la asociación.»
- «Ya ni me acuerdo de que es eso; creo que cuando llegas a una edad nada es lo mismo, se pierden capacidades.»
- «(Després d'una bona riallada) Sexualitat..., tenc 79 anys, ja no hi pens, amb això, ja fa anys.»
- «El tema de la sexualidad, según ella misma, hace tiempo que lo tiene abandonado. De joven sí que tuvo sus relaciones con algunos chicos, pero no ha tenido nunca una pareja estable ni alguien con quien compartir momentos íntimos, según narra. De este modo, "hace muchos años que no tengo ningún tipo de relación sexual", por lo cual no quiere señalar nada más sobre este tema.»
- «No creo que sea igual que cuando eres joven. Tu cuerpo y tu mentalidad cambian cuando llegas a una determinada edad. Yo por desgracia no puedo contestarte porque hace muchos años que mi marido falleció.»

De l'anàlisi d'aquestes respostes podem deduir que la qüestió de l'edat, des del punt de vista tant de la concepció com de la pràctica sexual, es veu de forma diferent. Des dels que plantegen l'edat com una variable que condiona, quasi totalment, la pràctica sexual i fins i tot la impossibilita, fins als que veuen que l'edat és un condicionant, però que la sexualitat és quelcom que dura tota la vida d'una forma o d'una altra; en qualsevol cas, el que canvia és la forma tant de concebre-la com de practicar-la. I el més significatiu d'aquesta diversitat de respostes és que afecta tant els homes com les dones, amb un procés de convergència d'idees i de praxis.

En quart lloc, resulta necessari conèixer les diferents concepcions que sobre la sexualitat plantegen les persones entrevistades; tot i que de les respostes anteriors ja es desprenen distints enfoc, cal fer una passa més i analitzar la forma com es concep, tant teòricament com en la realitat, la pràctica de la sexualitat. Des d'aquesta perspectiva les respostes dels entrevistats presenten aquests trets més importants i significatius:

- *«Tot i això, sí que parlem sobre l'afecte i la relació que té amb la seva parella. M'explica que no s'abracen gaire ni tampoc es fan petons, només per l'aniversari.»*

- *«Todos tenemos necesidades y a todas las edades, también las sexuales, ¡que te voy a decir con una mujer que es 36 años menor que yo! Creo que es una parte más de la vida que hay que disfrutar, siempre que la mujer te deje, siempre mandan ellas aunque no lo queramos admitir, pero se intenta siempre que se puede. Alegra la vida, porque no hacerlo —y todos aquellos que piensan que es una cuestión de jóvenes, que ya somos mayores para hacerlo...— no saben disfrutar de lo bueno.»*

- *«Bé, no sé què dir-te! És un tema una mica complicat. (No li agrada molt parlar d'aquest tema, tot i que afirma que li agrada molt el sexe amb la seva dona. És conscient de la imatge que tenen les persones grans amb relació a aquest tema, però també sap que és totalment natural que el seu desig sexual encara estigui actiu.»*

- *«Reconoce que le gusta el sexo, pero sobre todo que le den cariño. Cuenta que en determinadas edades ya no prima tanto el sexo, sino el saber que hay alguien ahí.»*

- *«Sobre el tema de la sexualidad, piensa que los jóvenes, aunque no deben pasarse, lo viven de una forma más natural que como se hacía en épocas anteriores. Hace tiempo, la sexualidad era concebida como algo malo y que solo se debía llevar a cabo después del matrimonio; en cambio ahora, hay más libertad sobre este tema, pero siempre tiene que haber precaución y sentido común.»*

- *«Mmmm... M'agradaria només comentar que, en aquesta temàtica, en la societat actual, caldria canviar la concepció que es té.»*

- «Home... La freqüència no és la mateixa de quan era jove, però és un tema important, ja que actualment nosaltres ho seguim practicant, malgrat les dificultats causades pel pas del temps, ja que pens que s'ha de seguir practicant, perquè el sexe forma part del nostre ésser.»

- «Res. (M'explica que la relació amb el seu marit és poc afectuosa, i que després de tants anys no cal demostrar res. Riu. Em comenta que si es fan alguna besada és perquè fan broma.)

- «Creo que la sexualidad es una cosa que las personas no deberían perderse nunca; así que creo que una persona mayor y una persona joven pueden disfrutar del mismo modo de las relaciones; es la cosa más natural del mundo.»

- «No en parla molt, però deixa entreveure que, tot i que la varen educar d'una manera catòlica, va ésser amb el seu home quan va descobrir que allò no era dolent.»

- «No opina, ya que le resulta un poc agresivo hablar de sexo. En su familia siempre ha habido un tabú referente a la sexualidad. Ella cuenta que quizás en la época en la que nació no estaba bien visto hablar de ello. En cualquier caso, desde que su marido está enfermo, no tiene esta posibilidad.»

- «És un tema més íntim, però no sé, crec que amb el temps no tens l'eufòria o les mateixes expectatives que quan eres jove. La concepció de manera natural, normal.»

- «La sexualidad la ve como algo bonito, pero no quiso entrar en detalles.»

- «En estas edades, según la persona entrevistada, es más importante el cariño, el afecto y la compañía del marido o de la pareja que los propios aspectos sexuales.»

- «Pel que fa a la sexualitat, ella creu que les "dones han d'estar amb homes i no dones amb dones ni homes amb homes". Pensa que les parelles s'han de casar per poder viure junts i que no hi pot haver matrimonis homosexuals. Els respecta però no hi està d'acord; no té un bon concepte d'ells.»

De l'anàlisi d'aquestes respostes podem plantejar una sèrie de reflexions: la primera és la diversitat de les respostes, de les concepcions i de la pràctica sexual. I aquest és un fet important i significatiu no només de l'evolució del col·lectiu de les persones grans, sinó també de la manera com la sexualitat ha anat canviant amb el canvi de temps i la pèrdua progressiva de la influència de l'Església.

La segona de les reflexions és el canvi de concepció de la sexualitat amb els canvis d'edat;

en aquest sentit es passa d'una concepció més fonamentada en la genitalitat a una concepció més fonamentada en l'afecte.

La tercera de les reflexions —tot i que no era una qüestió plantejada a l'entrevista— és el rebuig que es deriva de les relacions homosexuals, entre homes o entre dones. La concepció del matrimoni és la tradicional.

La quarta de les reflexions és la tendència que es deriva de les respostes sobre la concepció de la sexualitat des d'una perspectiva positiva, de gaudir, d'obtenir plaer, de ser quelcom necessari i bell.

La cinquena de les reflexions, que consider fonamental, és, sense cap dubte, que les diferències entre homes i dones sobre aquesta concepció van disminuint. I aquest és un fet que cal assenyalar com a molt important i significatiu

4. Conclusions

Tot i que al llarg del present article ja s'han plantejat una sèrie de conclusions parcials, en aquest apartat voldria fer una sèrie de conclusions finals que puguin servir com a base no només per fer noves i profundes investigacions sobre el tema, sinó també per comprendre la qüestió de la sexualitat en una etapa com la de les persones grans; una etapa cada vegada més important, no només des de la perspectiva demogràfica sinó també des de la perspectiva econòmica, política, social, cultural i psicològica.

Així, en primer lloc, cal posar de manifest la necessitat de tenir més coneixements, no només sobre la qüestió de la sexualitat de les persones grans sinó també sobre tot allò que caracteritza aquest col·lectiu cada vegada més plural i més heterogeni. En aquest sentit és important fer investigacions que puguin aprofundir sobre la realitat de la sexualitat en les persones grans.

En segon lloc és necessari començar a tractar la qüestió de la sexualitat en les persones grans de forma natural, de forma normal. Cal foragitar els prejudicis existents no només en la societat sinó també entre les persones grans sobre aquesta qüestió. La visibilitat del col·lectiu de la gent gran ha de dur implícita la visibilitat de la qüestió sexual, des de la normalitat. I això només es pot fer des del coneixement i rompent amb la visió negativa de la sexualitat en aquestes edats.

En tercer lloc és important que des dels serveis de salut, des dels serveis socials, des dels mitjans de comunicació social, la qüestió de la sexualitat sigui tractada amb un doble objectiu: d'una part, tractar el tema des de la naturalitat i la normalitat, i d'altra banda,

dur a terme un procés d'educació i d'informació sexual que rompi barreres, que doni les informacions adequades i que faciliti viure aquest aspecte sense prejudicis. Pel que fa a aquesta qüestió, és interessant tenir en compte les aportacions realitzades per F. López i J. C. Olazábal (1998) sobre la sexualitat de les persones grans des d'una perspectiva de les actituds i de l'educació.

I finalment cal posar de manifest que el col·lectiu de persones grans, també en aquest aspecte, reflecteix una diversitat i una pluralitat creixent, que cada vegada es manifestarà amb més força, amb més claredat.

Referències bibliogràfiques

AA VV (2009). *Nuevas miradas sobre el envejecimiento* (253-270). Madrid: IMSERSO.

Berzosa, G. (2009). Hacia una nueva cultura del envejecimiento: ser persona mayor activa, relacionada y comprometida socialmente. A AA VV (2009). *Nuevas miradas sobre el envejecimiento* (253-270). Madrid: IMSERSO.

Charles, S. T. i Carstensen, L. L. (2007). Emotion regulation and aging. A Gross, J. J. (Ed.), *Handbook of Emotion Regulation*. New York: Guilford Press.

Fernández-Ballesteros, R. (2009). *Envejecimiento activo. Contribuciones de la Psicología*. Madrid: Pirámide.

Ferrer, J. (2012). La sexualitat en l'adult gran. *Anuari de l'Envel·liment. Illes Balears. 2012*. Palma: Càtedra d'Atenció a la Dependència i Promoció de l'Autonomia Personal (Conselleria de Salut, Família i Benestar Social i UIB).

García, José Luis (2005). La sexualidad y la afectividad en la vejez. Madrid: Portal Mayores, Informes Portal Mayores, 41. Disponible a: <http://www.imsersomayores.csic.es/documentos/documentos/garcia-sexualidad-01.pdf>

López, F. i Olazábal, J. C. (1998). *Sexualidad en la vejez*. Madrid: Pirámide.

Márquez-González, María (2008). Emociones y envejecimiento. Madrid: Portal Mayores, Informes Portal Mayores, 84. Lecciones de Gerontología, XVI. Disponible a: <http://www.imsersomayores.csic.es/documentos/documentos/marquezemociones-01.pdf>

Schaie, K. W. i Lawton, M. P. (Eds.) (1997). *Annual review of gerontology and geriatrics, vol. 17: Focus on emotion and adult development*. New York, US: Springer.

* Aquest article es basa en el treball que fou proposat, plantejat, supervisat i coordinat, tant pel que fa al contingut i enfoc com a la metodologia, pel professor de l'assignatura i autor del present article, i fou executat pels estudiants de l'assignatura Gerontologia Educativa el curs 2013-14, i en qualsevol cas es tracta d'un article el responsable final del qual és el professor de l'assignatura.

Autor

MARTÍ X. MARCH CERDÀ

Pollença, 1954. Llicenciat i doctor en Ciències de l'Educació per la Universitat de Barcelona. Catedràtic d'universitat de Sociologia de l'Educació i Pedagogia Social de la UIB. Està especialitzat en avaluació de programes educatius i socials, estudis sociològics de l'educació i en pedagogia social en els seus diversos àmbits, sobre els quals té diverses publicacions, comunicacions i ponències en congressos, etc. Ha estat director del Departament de Ciències de l'Educació de la UIB durant diversos anys i director general d'Universitat del Govern de les Illes Balears (1999-2003). Ha estat director del Departament de Pedagogia i Didàctiques Específiques i actualment és vicepresident de la Societat Iberoamericana de Pedagogia Social. Fins al curs 2010-11 va ser vicerector primer, de Planificació i Coordinació Universitària, de la UIB. És director de *l'Anuari de l'educació de les Illes Balears*. Imparteix l'assignatura Gerontologia Educativa en el grau d'Educació Social de la UIB.